

---

## ІДЕЯ ЛЮДИНИ ТА ПИТАННЯ ЇЇ ВИЗНАЧЕНОСТЕЙ

*Микола Зайцев*

Ідея людини як проблема. Дивна на перший погляд постановка питання. Про яку ідею людини може мовитися, коли перед нами емпірично фіксований факт наявності людини? Людина як ідея – це філософський ракурс бачення людини, отже, з'являється необхідність прояснити суть ідеї як такої. Не заглиблюючись в предметне поле цього питання, зазначимо, покликаючись на П. В. Копніна, що в ідеї предмет відображається в аспекті ідеалу, тобто не лише таким, яким він є, але й таким, яким повинен бути. Тож говорячи про людину ми завжди маємо на увазі не лише наявні її визначеності, але й можливі, тобто майбутні.

Це зумовлено постійною потребою самоусвідомлення, що, своєю чергою, спонукуване природною відсутністю цих визначеностей та метафізичною заданістю бути людиною. Людині задано бути людиною, проте ця заданість є позаприродною, як і її реалізація «бути людиною», яка відбувається в метафізичній площині. Усе людське в людині позаприродне, метафізичне у своїй суті (М. Мамардашвілі).

Сам акт самоусвідомлення передбачає пошук відповіді на питання хто я, що я є? Якщо я людина, то, що значить бути людиною? Чому людина у своїх діяльнісних характеристиках є такою? Чим пояснити факт відмінності людини однієї історичної доби від іншої?

Звичайно, можна проігнорувати такі питання. Мовляв, вони з розряду соціокультурних визначеностей людини, а нас цікавить питання антропологічних визначеностей людини як такої, тобто

людини безвідносно до її соціокультурних визначеностей. А чи існує людина поза такими визначеностями?

Проте, впродовж усієї історії людства простежуємо прагнення людини пояснити саму себе для самої себе, а, отже, набути певних визначеностей.

Не мислячи про себе, як про звичний об'єктивно існуючий предмет осягнення, людина змушена покладати в собі гносеологічне відношення – себе як суб'єкт і об'єкт водночас.

Така диспозиція породжує запитання людини до самої себе про саму себе. Ситуація (за логікою) нагадує відомий випадок, що трапився з бароном Мюнхаузенем, який змушений був витягувати себе і коня за кіску, тільки замість коня тут світ. Логіка обставин схожа хоча б із тієї причини, що людині ніхто, окрім неї самої не може «розповісти» про неї саму, тобто відповісти на її запитання.

Ці запитання людини до самої себе про саму себе, зближують її з, так званими, вічними, або філософськими питаннями. Виникнення ж філософської антропології остаточно розмістило проблему людини в низці філософських питань, а ідея людини конституювалась як одна з провідних.

Людина запитує саму себе, шукає відповіді і сама ж відповідає. У своїй дійсності – це «великі наративи» (концепти, ідеї) людини про неї саму. Ці наративи позначені однією особливістю – вони містять у собі значний проєктивний заряд. У своїй суті, це наративи-проєкти, що виконували регулятивну функцію та окреслювали горизонт здійснення людини буттям, визначаючи способи, форми та зміст цього здійснення.

Евристичність кожного такого наративу завершувалась однаково – вони втрачали свій потенціал, а відтак і свою онтологічну значимість, залишаючись просто наративами без проєктивної значимості. (А чи не проти саме таких наративів постав постмодерн, тобто тих наративів, які вичерпали свою орієнтованість на майбуття?)

Кожен такий наратив-проєкт залишав в історичному поступі людства помітний слід не стільки своєю наявністю, скільки тим,

які визначеності людини, незалежно від історичних реалій, йому вдалося виявити. Саме в цьому їх регулятивно-історична значимість. Вони не просто відповідали (пояснювали), що таке людина, а продукували свою генералізуючу ідею людини, в межах якої могли окреслювати окремі аспекти цієї ідеї, не виходячи за її смислові межі.

Привертає увагу той факт, що генералізуюча ідея людини ніколи не розроблялась окремо, а завжди в коаліції ідей (Світ, Абсолют, Природа, Історія).

Насамперед, ідея людини, це завжди була ідея здійснення людини буттям у горизонті абсолюту, буття людини, це завжди буття у світі, буття історичне у своїй дійсності, тобто таке, що розгортається в усіх модусах часу.

Різні епохи характеризуються різними способами «бути людиною». Ці способи самоцінні, а, отже, цікаві самі собою. Відтак історія людства – це історія різних способів буття людини (бути людиною). А історія, своєю чергою, є розгортанням цих способів.

Упродовж усієї історії знаходимо постійні спроби людини дати відповідь на питання: звідки я є, як я є, навіщо я є тощо? Усі ці питання про походження, сутність та призначення людини були нічим іншим, як прагненням пояснити саму себе самій собі. Кожна історична епоха, як свою складову, містила в собі подібні спроби. Квінтесенцією таких спроб поставали різного роду дефініції людини. Важко перерахувати скільки таких спроб було за історію людства та чи варто здійснювати подібні підрахунки. Кожна з відомих дефініцій не може бути відкинута на тій підставі, що вона хибна. Хибні вони лише у своїй односторонності, що відразу стає зрозумілим, варто лише спробувати використати якусь із них як універсальну матрицю для прояснення сутності людини. Кожна з наявних дефініцій людини визначає її лише в якомусь одному вимірі, тому є абстрактною, тобто односторонною в гегелівському розумінні. Усі наявні визначення людини пояснюють зовнішнє щодо власне людської буттєвості, і як такі, вони говорять про людину, але не охоплюють людину в її цілісності. Взагалі такою є природа усіх дефініцій, але якщо щодо предметів навколишнього світу

природи це менш помітно, та й то ми ховаємо цю помітність, підкреслюючи процесуальний характер пізнання, то щодо людини це стає помітним навіть «не озброєним оком».

Наприклад, визначення К. Ясперса «Людина – це істота, яка знає, що вона є». Важко з цим не погодитись, але ще важче прийняти це за цілісне визначення людини. Людина така істота, яка знає, що вона є, але чи вичерпується цим її характеристики як людини? Звичайно, ні. Соромливість (здатність соромитись) притаманна людині, проте це лише одна з характеристик людини як такої. Можна навести ще десятки подібних спроб визначити видову ознаку людини:

- Людина – двоноге без пір'я, що наділене розумом (Платон);
- Людина – образ Божий і вмістилище гріха (середньовічна християнська традиція);
- Людина – це мисляча річ (Декарт);
- Людина – це істота, здатна на неможливе (Гете);

Перелік можна продовжити, але суть від цього не зміниться. Усі ці дефініції не стали ідеями (проектами) людини, оскільки під час спроби їх експлікацій (концептуально-сміслового розгортання) виявляється концептуальна вузькість подібних визначень. У своїй дійсності кожна з них не охоплює усієї повноти видових визначень людини. Ідея людини бралася в них як один із проявів людської визначеності.

Кожна з них, як і вся їх сукупність, не здатні виразити ідею людини у її цілісності. Спроби подібних визначеностей є своєрідним катафатичним шляхом людинопізнання.

Користуючись досвідом теології осмислення сутності Бога, можна спробувати розглянути цю проблему апофатично. Обидва підходи гуртуються на понятті абсолюту, де протилежності нероздільно злиті. Проте, незалежно від того якому шляху віддамо перевагу, стає зрозумілим, що ми починаємо усвідомлювати незавершеність людини у її здійсненні буттям. Будь-які визначеності – містять зовнішнє щодо людини, а, отже, ніколи не вичерпують і навіть не наближатимуть до вичерпуваності людської сутності. Інше питання – уже згадувані наративи-проекти.

Шлях людини до самої себе завершується. Цей шлях був шляхом питання (запитання). Нею поетапно задавалось питання про саму себе (одиночному, особливому та загальному вимірах), Бога та природу. Усе це були пошуки самої себе (продукування своїх сутнісних сил – Маркс). Тепер вона постала сама перед собою і їй немає більше в кого питати, як у самої себе. Тепер людина водночас і питання, і відповідь. Цим питанням вона постала сама для себе, і відповідь теж вона сама для себе. Буття замкнулось на людину, воно і є людина. Тепер вона не питає, немає в кого, а питати саму себе (з себе) сучасна людина неспроможна. Вона «привчена» (самою собою) завжди спрямовувати питання зовні. І вона не питає, а лиш «говорить», маніфестуючи свою присутність у світі. Вона боїться мовчання. Через мовчання говорить дух, душа, щось глибинне, а зовнішність маніфестує себе говорінням. Я є людина, ніби говорить вона про себе, але я не знаю, що є людина.

Відповідаючи, ми обмежуємо, а, отже, визначаємо те, за що відповідаємо. Питаючи себе і відповідаючи самим собі, ми обмежуємо себе і визначаємо себе.

Нарисами таких проєктивних наративів, на нашу думку, можна розглядати Сповіді Аврелія Августина, Жан-Жака Руссо та Лева Толстого. У своїй історичній суті вони були пошуками ідеї людини, яка б відповідала реаліям нової епохи, що наближалася. Вони уже заявили про себе, проте ще не означили свої соціокультурні визначеності. Усі три мислителі, кожен для свого часу, потугою своїх прозрінь чітко означили наріжні ідеї цих епох; ідеї, які у своїй історичній експлікації, розгорнули увесь сегмент соціокультурних здобутків з усіма їх «за» та «проти» і, насамперед, здійснення людини власне людським буттям. На цих ідеях акцентував увагу відомий історик М. Й. Конрад, це – Бог у Августина, суспільство у Руссо і совість у Толстого. Наслідування у фарватері цих ідей, або супроти, породжувало усю гаму колізій епохи.

Середньовічне європейське суспільство було нічим іншим, як покладанням ідеї Бога, як регулятивного здійснення людини буттям. Ця доба у своїй сутнісній визначеності в цілому і в здійснен-

ні людини буттям зокрема демонструвала такі діяння та їх предметні вияви, які експлікації ідеї Бога вона пропонувала.

Ідея суспільства Руссо стала тим самим, тобто наріжною настановою у здійсненні людини буттям. Суть її в тому, що суспільство розглядалось або як вища інстанція у здійсненні людини буттям, або як те, що нищить людину у її людськості.

Акцентування Толстим ідеї совісті визначало, що наступна епоха зможе зберегти в людині людське лише завдяки совісті. ХХ ст. з усією очевидністю показало, що значить обходитись без совісті та діяти поза її межами. Дії у відповідності з вищими ідеями, які виявлялися мізерними меркантильними інтересами, з усією очевидністю показували, що людина у своїй людськості можлива лише тоді, коли совість є наріжним каменем у здійсненні її буття.

Зазначені ідеї: Бог, Суспільство, Совість взаємозалежні і є смисловою цілісністю в координатах якої ідея людини реалізується в конкретно історичній системі власне людських визначеностей.

### **Література:**

1. Августин Св., *Сповідь*, Київ: Основа, 1996, 319 с.
2. Конрад Н. И., *Диалог историков*, в: Конрад Н. И., *Избранные труды*. История, Москва: Наука, 1974. С. 270-282.
3. Конрад Н. И., *Размышления об истории культурного и научного развития человечества*, в: Конрад Н. И., *Избранные труды*. История, Москва: Наука, 1974, С. 283-289.
4. Копнин П. В., *Гносеологические и логические основы науки*, Москва: Мысль, 1974, 566 с.
5. Руссо Ж.-Ж., *Сповідь*, Харків: Фоліо, 2014, 666 с.
6. Толстой Л. Н., *Исповедь. О жизни*, Москва: АСТ, 2015, 288 с.